

Ο ανθρωπισμός ήταν πάντα η κύρια πηγή της γοητείας και της ακτινοβολίας του

Του Νίκου Παντελάκη

Διδάκτορα Κοινωνιολογίας, Υπεύθυνου του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας

Η οικονομική πολιτική της Ελλάδας το πρώτο μισό του 20ού αιώνα φέρνει αναμφίβολα τη σφραγίδα του Αλέξανδρου Διομήδη, ο οποίος με τις αποφάσεις που πήρε από όλες τις θέσεις που ανέλαβε κατά καιρούς, είτε ως υπουργός Οικονομικών είτε ως διοικητής της Εθνικής Τράπεζας και αργότερα της Τραπεζής της Ελλάδος είτε ως πρόεδρος του Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου είτε τέλος ως πρωθυπουργός, καθόρισε και κατεύθυνε την οικονομική πολιτική της χώρας. Όπως έ-

γραψε και ο Α. Αγγελόπουλος στη *Νέα Οικονομία* το 1950: «*Η αστική τάξη της Ελλάδος είχε βρει στον Α. Διομήδη τον πιο διαπρεπή και πιστό εκπρόσωπό της*», έναν άνθρωπο με ευρύτατη εγκυκλοπαιδική και φιλοσοφική μόρφωση.

Ο Α. Διομήδης γεννήθηκε στις 22 Δεκεμβρίου του 1874 (παλιό ημερολόγιο) και πέθανε στις 11 Νοεμβρίου του 1950. Παντρεύτηκε την Ιουλία Ψύχα, κόρη του Γεωργίου και της Ζηνοβίας το γένος Σαλβάγου, από την Αλεξάνδρεια. Ο Α. Διομήδης

καταγόταν από την παλιά σπετσιώτικη οικογένεια με το επώνυμο Κυριακός ή Κυριακού, που ασχολιόταν με τη ναυτιλία και το εμπόριο. Η οικογένεια Κυριακού συμμετείχε ενεργά στον αγώνα της ανεξαρτησίας, εξοπλίζοντας και διαθέτοντας το ιδιόκτητο πλοίο της «Πελεκάνος». Ο ίδιος γεννήθηκε στην Αθήνα και μεγάλωσε μέσα σε οικογένεια νομομαθών και πολιτικών, γεγονός που τον οδήγησε να ακολουθήσει και ο ίδιος στη συνέχεια την οικογενειακή του παράδοση. Τόσο ο πατέρας του Νικόλαος όσο και ο παππούς του Διομήδης-Αναστάσιος Κυριακός και ο θείος του Βασίλειος Οικονομίδης ήταν καθηγητές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο παππούς του διέτελεσε, επίσης, βουλευτής Σπετσών και πρωθυπουργός, υπήρξε δε από τους κυριότερους συντάκτες του Συντάγματος του 1844. Ο Αλ. Διομήδης επηρεάστηκε ιδιαίτερα, όπως ομολογούσε και ο ίδιος, από το θείο του Β. Οικονομίδη, διαπρεπή νομικό και αντιπρόεδρο του Αρείου Πάγου, ο οποίος είχε αναλάβει την ανατροφή του κατά τη διάρκεια της απουσίας του πατέρα του στην Αλεξάνδρεια, όπου υπηρετούσε στα Μεικτά Δικαστήρια.

Ο Αλέξανδρος Διομήδης σπούδασε νομικά στη Βαϊμάρη, στο Βερολίνο και στο Παρίσι. Έλαβε το διδακτορικό του δίπλωμα από το Πανεπιστήμιο της Λειψίας το 1895. Μετά το τέλος των σπουδών του επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου συνέχισε να μελετάει το δημόσιο δίκαιο και αναγορεύτηκε υφηγητής με την πραγματεία του «Περί του προϋπολογισμού του κράτους», ενώ παράλληλα αρθρογραφούσε ως ανταποκριτής στην Ελλάδα των εφημερίδων *Νέα Ημέρα* της Τεργέστης και του *Νέον Ελεύθερον Τύπον* της Βιέννης. Με την επιστροφή του στην Ελλάδα επιμελήθηκε και εξέδωσε τη δίτομη ερμηνεία του Συντάγματος που είχε γράψει ο παππούς του, αλλά δεν είχε προλάβει να εκδώσει. Το 1907 συμμετέχει στη Β' Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στη Χάγη ως γραμματέας της ελληνικής αντιπροσωπίας.

Μετά την επανάσταση του 1909, τοποθετήθηκε από την κυβέρνηση Κυριακούλη Μαυρομιχάλη νο-

μάρχης Αττικοβοιωτίας και μπορούμε να θεωρήσουμε ότι από τότε ξεκινάει ουσιαστικά η πολιτική του σταδιοδρομία, στην οποία τον παροτρύνουν και οι φίλοι του. Ο Ν. Μαυρουδής σε επιστολή του προς τον Αλ. Διομήδη έγραφε χαρακτηριστικά: «*Ηρθε μια καλή στιγμή να κουνηθείς κι εσύ λιγάκι, γιατί με τα προσόντα που έχεις, με την πολλή σου ευσυνειδησία, με τα πολλά σου καλά διαβάσματα, με την καθαρή σου κρίση... πρέπει να εργαστείς όχι βέβαια για να πάρουμε τη Θεσσαλονίκη, αλλά να τρώμε στο μέλλον το προσεχές λιγότερες ταπεινώσεις, λιγότερους εξευτελισμούς.*»

Το 1910 ο Α. Διομήδης κατεβαίνει στις εκλογές και εκλέγεται για πρώτη φορά βουλευτής Σπετσών, ενώ στις εκλογές του 1912 επανεκλέγεται. Στη Βουλή συμμετείχε στην Κοινοβουλευτική Επιτροπή για την αναθεώρηση του Συντάγματος, εισηγήθηκε το νομοσχέδιο για την ίδρυση του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και το νομοσχέδιο για τους δήμους και τις κοινότητες. Το ανήσυχο και προοδευτικό πνεύμα του Αλ. Διομήδη, σε συνδυασμό με την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε τότε στην Ελλάδα, τον οδήγησε να ακολουθήσει τον Ελ. Βενιζέλο, με συνέπεια να αποξενωθεί σταδιακά από τους ανθρώπους με τους οποίους είχε συνδεθεί στα φοιτητικά του χρόνια, αλλά και μετέπειτα, όπως ο Ι. Χαλκοκονδύλης και ο Γ. Στρέιτ. Το ίδιο προοδευτικό πνεύμα, σε συνδυασμό με την αγάπη του για τα γράμματα και την εκπαίδευση, τον οδήγησε να συμπεριληφθεί ανάμεσα στους ιδρυτές και πρωτεργάτες του Εκπαιδευτικού Ομίλου για την αναγέννηση της ελληνικής παιδείας.

Το 1912, σε ηλικία τριάντα επτά ετών, ο Ελ. Βενιζέλος τον κάλεσε να αναλάβει το κρίσιμο υπουργείο των Οικονομικών, στο οποίο παρέμεινε μέχρι το 1915. Κατά τη διάρκεια της υπουργικής του θητείας αντιμετώπισε με επιτυχία όλα τα οικονομικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν στον προϋπολογισμό του ελληνικού κράτους από τις έκτακτες πολεμικές δαπάνες και από την ενσωμάτωση των νέων χωρών στον ελλαδικό χώρο, ενώ δε δίστασε να προχωρήσει

σε όλες τις αναγκαίες φορολογικές μεταρρυθμίσεις. Ήδη από την εποχή αυτή συνδέθηκε φιλικά με τους συγγενείς του Ν. Πετσάλη, γιατρού και γεροϋσιασλή, και τον Ι. Παρασκευόπουλο, στρατιωτικό και μετέπειτα αρχιστράτηγο στη μικρασιατική εκστρατεία, με τους οποίους δε σταμάτησε ποτέ να συζητάει και να ανταλλάσσει απόψεις σχετικά με την ακολουθούμενη από τον Βενιζέλο πολιτική.

Το 1916-17, ύστερα από εντολή του Ελ. Βενιζέλου, αναχώρησε για το Παρίσι και το Λονδίνο ως έκτακτος απεσταλμένος της προσωρινής κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Το 1918 τοποθετήθηκε από τον Ελ. Βενιζέλο υπουργός Εξωτερικών και για ένα διάστημα προσωρινά υπουργός της Δικαιοσύνης. Το 1917-18 συμμετείχε ενεργά στις διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στη συμφωνία για τη χορήγηση από την Αγγλία, τη Γαλλία και τις ΗΠΑ πιστώσεων για την κάλυψη των πολεμικών δαπανών της Ελλάδας για την είσοδό της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η χορήγηση των πιστώσεων αυτών είχε θεωρηθεί από τον Ελ. Βενιζέλο και τον ίδιο ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων.

Το Νοέμβριο του 1920, μετά την αποτυχία του κόμματος των Φιλελευθέρων στις εκλογές, ο Α. Διομήδης αναχώρησε στο εξωτερικό όπου και παρέμεινε μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή. Από το εξωτερικό που βρισκόταν παρακολουθούσε

Αφού είχε διατελέσει για χρόνια υπουργός Οικονομικών, Εξωτερικών και Δικαιοσύνης, ο Διομήδης το 1949 ανέλαβε αντιπρόεδρος στη συμμαχική κυβέρνηση του Θεμιστοκλή Σοφούλη, τον οποίο διαδέχτηκε στην πρωθυπουργία μετά το θάνατό του.

Στα δύο στιγμιότυπα (από συνεδρίαση του Υπουργικού Συμβουλίου και από την κηδεία του αρχιεπισκόπου Χρυσόανθου, έξω από τη Μητρόπολη) διακρίνονται μεταξύ άλλων και οι:

Π. Κανελλόπουλος, Σ. Βενιζέλος, Κ. Ροδόπουλος, Ευάγγ. Αβέρωφ.

με ανησυχία τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα και το 1921 ενημέρωσε τον Βενιζέλο για την απόφασή του να συμμετάσχει στην προσπάθεια των Λαμπράκη, Καραπάνου, Εξηντάρη, Ρέντη και Τσουδερού να συγκεντρωθούν κεφάλαια για την έκδοση εφημερίδας, του *Ελεύθερου Βήματος*, που θα απηχούσε τις φιλελεύθερες ιδέες. Ως δημοσιογράφος, που υπήρξε στην αρχή της σταδιοδρομίας του, αντιλαμβάνεται το σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει ο Τύπος στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και θεωρεί ότι ο φιλελεύθερος χώρος εστερείτο αυτού του πολύτιμου στηρίγματος.

ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ του 1922, αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, ο Αλ. Διομήδης καλείται να αναλάβει προσωρινά το υπουργείο Οικονομικών στην κυβέρνηση Σ. Κροκιδά. Λίγο αργότερα, στις αρχές του 1923, τοποθετήθηκε από την κυβέρνηση διοικητής της Εθνικής Τράπεζας, από την οποία αποχώρησε πέντε χρόνια αργότερα, το 1928, για να αναλάβει πρώτος διοικητής της Τραπεζής της Ελλάδος. Στην Εθνική Τράπεζα ο Αλ. Διομήδης είχε διατελέσει παλιότερα, την τριετία 1918-20, συνδιοικητής.

Κατά τη διάρκεια της θητείας ως διοικητής της Εθνικής Τράπεζας ο Α. Διομήδης ασχολήθηκε, μεταξύ άλλων, κυρίως με την άσκηση της νομισματικής πολιτικής, αφού η Εθνική Τράπεζα ήταν ταυτόχρονα και Κεντρική Τράπεζα της χώρας, με την οργάνωση του τραπεζικού συστήματος και με την επέκταση των εργασιών της Εθνικής, ώστε να χρηματοδοτούνται όλοι οι τομείς της οικονομικής δραστηριότητας. Φρόντισε, επίσης, για την επέκταση του δικτύου της Τράπεζας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό (ίδρυση του πρακτορείου της Νέας Υόρκης). Η προσπάθεια, βέβαια, ανασυγκρότησης και σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δε θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την αναδιάρθρωση του τραπεζικού τομέα. Η αναδιάρθρωση αυτή απαιτούσε πρώτα από όλα την ίδρυ-

ση Κεντρικής Τράπεζας που θα αναλάμβανε το εκδοτικό προνόμιο και τη ρύθμιση της νομισματικής πολιτικής του κράτους, αλλά και την ίδρυση ξεχωριστών τραπεζικών ιδρυμάτων που θα ασκούσαν την αγροτική και κτηματική πίστη. Την ίδρυση Κεντρικής Τράπεζας έθεταν, εξάλλου, ως όρο και οι ξένες κυβερνήσεις, προκειμένου να χορηγήσουν τα απαραίτητα δάνεια για τη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας. Οι διαπραγματεύσεις αυτές ολοκληρώθηκαν το 1928 και οδήγησαν στην ίδρυση της Τραπεζής της Ελλάδος, καθώς και της Αγροτικής και της Κτηματικής Τράπεζας.

Ο ΑΛ. ΔΙΟΜΗΔΗΣ συμμετείχε, επίσης, στις διαπραγματεύσεις για τη χορήγηση των προσφυγικών δανείων, για την αποκατάσταση των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής, για το διακανονισμό των πολεμικών χρεών της Ελλάδας προς τους Συμμάχους, για τη χρηματοδότηση των μεγάλων δημοσίων έργων αποξήρανσης και οδοποιίας και για τη χρηματοδότηση έργων κοινής ωφελείας, όπως ήταν τα έργα για την παραγωγή και διανομή ηλεκτρικής ενέργειας και την ύδρευση των ελληνικών πόλεων. Από τότε τον απασχολούσε το πρόβλημα της εκβιομηχάνισης της χώρας και της εκμετάλλευσης των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πόρων της. Έδειξε, δε, ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την αξιοποίηση των υδατοπτώσεων στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας και γενικότερα στις προσπάθειες για την ανασυγκρότηση του τομέα παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας. Για το λόγο αυτό, εξάλλου, προώθησε το Μάιο του 1920 τη σύσταση του Συνδικάτου Υδροηλεκτρικών Μελετών και Εγκαταστάσεων Δυτικής Μακεδονίας και Στερεάς Ελλάδος. Τα σχέδια αυτά δεν μπόρεσαν να υλοποιηθούν στο Μεσοπόλεμο, καθώς οι ξένοι επενδυτές δίσταζαν να προχωρήσουν σε μεγάλης κλίμακας επενδύσεις που θα απέδιδαν μακρόχρονα. Οι Άγγλοι επενδυτές επέβαλαν τελικά την άποψή τους στην ελληνική κυβέρνηση για την κατα-

σκευή θερμοηλεκτρικών εργοστασίων που απαιτούσαν μικρότερες επενδύσεις και είχαν το πλεονέκτημα γι' αυτούς ότι βασίζονταν σε εισαγόμενη καύσιμη ύλη που ενίσχυε το δικό τους εξαγωγικό εμπόριο. Οι συμβάσεις που υπογράφηκαν τότε τόσο για την παραγωγή και διανομή της ηλεκτρικής ενέργειας όσο και για άλλα έργα επικρίθηκαν έντονα, αλλά είναι εξαιρετικά αμφίβολο αν με τα δεδομένα της εποχής ήταν δυνατό να επιτύχει κανείς κάτι καλύτερο. Η περίοδος αυτή που ξεκινάει με τη Μικρασιατική Καταστροφή και τελειώνει με την πτώχευση του 1932 χαρακτηρίζεται τόσο από τη μεγάλη αύξηση του εξωτερικού χρέους που οφειλόταν στον υπέρμετρο δανεισμό και στους δυσμενείς σχετικά όρους των δανείων όσο και από τον εντυπωσιακό ρυθμό ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας και γενικότερα της ελληνικής οικονομίας.

Μετά την απομάκρυνσή του από την Τράπεζα της Ελλάδος το 1931 από τον Ελ. Βενιζέλο, λόγω διαφωνιών για την ακολουθούμενη συναλλαγματική πολιτική, ο Αλ. Διομήδης εντάχθηκε στο Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο, του οποίου διετέλεσε και πρόεδρος, ενώ επανήλθε και ως σύμβουλος στο Γενικό Συμβούλιο της Εθνικής Τράπεζας. Από τη θέση αυτή παραιτήθηκε το 1943, μετά το διορισμό του Γ. Μερκούρη ως διοικητή της Τράπεζας από τις αρχές κατοχής, για να επανέλθει και πάλι στην Τράπεζα το 1945 ως πρόεδρος του Γενικού Συμβουλίου της.

Το 1949 διορίστηκε αντιπρόεδρος στη συμμα-

χική κυβέρνηση του Θ. Σοφούλη, μετά το θάνατο του οποίου ανέλαβε για σύντομο χρονικό διάστημα την πρωθυπουργία.

Ο Αλ. Διομήδης υπήρξε από τους πρώτους που αντιλήφθηκαν μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929-30 ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν ήταν το οικονομικό εκείνο σύστημα που θα μπορούσε να αντιμετωπίσει με ρεαλισμό και ορθολογισμό τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα του 20ού αιώνα και ότι γινόταν όλο και περισσότερο αναγκαίος ο κρατικός παρεμβατισμός, ώστε να περιοριστεί ο ατομικισμός των Ελλήνων και να υποχωρήσει «*το ατομικό συμφέρον έναντι του συμφέροντος της ολόκληρης, δηλαδή της Ελλάδος*». Στην εφαρμογή, όμως, της οικονομικής πολιτικής παρέμεινε μέχρι τέλους φιλελεύθερος, παρόλο που από το 1935 τόνιζε πως «*ο λιμπεραλισμός έχει αποθάνει πλέον*». Κατά τον Α. Αγγελόπουλο, ο Αλ. Διομήδης ήταν δύ-

σκολο να ξεφύγει από τις παλιές του ιδέες, όσο και αν τις έβρισκε ξεπερασμένες. Του ήταν δύσκολο να αποφύγει τις επιρροές του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζούσε, οσονδήποτε και αν δεν τις υιοθετούσε. Μέσα του γινόταν μια πάλη μεταξύ του παλιού και του νέου. Ήταν κατά βάση προοδευτικός, ήθελε την αλλαγή, τη διακήρυσσε θεωρητικά και όμως κάτι τον συγκρατούσε τη στιγμή που επρόκειτο ο ίδιος να την εφαρμόσει.

ΕΚΤΟΣ ΟΜΩΣ από οικονομολόγος και τραπεζίτης, ο Αλ. Διομήδης υπήρξε διανοούμενος και

Ο Διομήδης την εποχή που ήταν διοικητής της Εθνικής Τράπεζας. Αργότερα (το 1928) ανέλαβε και πρώτος διοικητής της Τραπεζής της Ελλάδος, της οποίας υπήρξε ένας εκ των δημιουργών.

ερευνητής. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την εποχή του Βυζαντίου και εξέδωσε το 1942 και το 1946 δύο τόμους βυζαντινών μελετών που αναφέρονται στην πολιτική της Μακεδονικής Δυναστείας κατά της μεγάλης ιδιοκτησίας, στην κρίση του 11ου αιώνα και στην καταστροφή του μικρασιατικού Ελληνισμού και στις ολαβικές επιδρομές και την πολιτική του Βυζαντίου. Για την πολύτιμη προσφορά του στο οικονομικό, πολιτικό και ερευνητικό πεδίο η Ακαδημία Αθηνών τον έκανε μέλος της το 1947.

Αξίζει, πάντως, να αναφέρουμε τελειώνοντας ό-τι, κατά τον Κ. Θ. Δημαρά, εκείνο που κυρίως χαρακτηρίζει τον Αλ. Διομήδη, πάνω από το φιλελευθερισμό του και αποτελούσε «το μοναδικό κλειδί που ερμηνεύει ακέραιο τον συγγραφέα και τον πολιτικό, και τη δημοσία και την ατομική σταδιοδρομία του», ήταν «ο ανθρωπισμός του». «Διδάσκαλος ανθρωπισμού», συνέχιζε ο Κ. Θ. Δημαράς, «ήταν σε κάθε στιγμή της ζωής του. Κι εκεί που νιώθαμε πως κινδυνεύει να τον παρασύρει το ξηρό αναλυτικό πνεύμα, και εκεί όπου η ανθρώπινη κακία θα μπορούσε να διασπάσει την κοσμοθεωρία του, η βαθιά και ακοίμητη ανθρωπιστική του πίστη αποκαθιστούσε τις σωστές αναλογίες και τον εξασφάλιζε την ισορροπία και την εξακολούθηση μιας αναλλοίωτης πορείας της ζωής και του στοχασμού. Ο ανθρωπισμός είναι που ενώνει οργανικά τις μορφές του Αλ. Διομήδη σε μια μορφή, ο ανθρωπισμός είναι, δίχως άλλο, η κύρια πηγή της γοητείας και της ακτινοβολίας του».

Τα κυριότερα έργα του Αλ. Διομήδη είναι:

1. *Συνταγματική και Οικονομική Μελέτη περί του Προϋπολογισμού του Κράτους*, Αθήνα, 1905.
2. *Η Β' Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στη Χάγη το 1907*, Αθήνα, 1908.
3. *Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδος Αρχομένου του Ευρωπαϊκού Πολέμου (1915-1916)*, Αθήνα.
4. *Τα Οικονομικά της Ελλάδος προ και μετά την 1η Νοεμβρίου 1920*, Αθήνα, 1922.
5. *Το Πρόβλημα του Οικονομικού μας Μέλλοντος*, Αθήνα, 1925.
6. *Η Νομισματική μας Ασθένεια και τα Μέσα προς Θεραπείαν Αυτής*, Αθήνα, 1928.
7. *Η Πολιτική της Σταθεροποιήσεως και ο Ε. Βενιζέλος*, Αθήνα, 1932.
8. *Μετά την Κρίσιν. Οικονομικά και Δημοσιονομικά Μελέται 1932-1934*, Αθήνα, 1934.
9. *Βυζαντινά Μελέται*, Αθήνα, 1942, 1946.
10. *Τα Αίτια της Οικονομικής Παρακμής του Βυζαντίου* Αθήνα, 1937.
11. *Από την Πνευματική και Θρησκευτική Ζωήν των Κομμηνών*, Αθήνα.
12. *Επί του Νομισματικού και Πιστωτικού Ζητήματος*, Αθήνα, 1948.
13. *Νέα Οργανική Διάρθρωσις της Ελληνικής Οικονομίας (Ανασυγκρότησι - Εξηλεκτρισμός - Εκβιομηχάνισι)*, Αθήνα, 1950.